
I. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 005.93:339.3(477)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

М. П. БАЛАБАН, кандидат економічних наук, доцент;
П. Ю. БАЛАБАН, кандидат економічних наук, професор
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є дослідження проблем розвитку матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі України. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** У статті досліджено основні тенденції розвитку матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі України за 1990–2015 рр. **Практична значущість результатів дослідження.** Установлено, що загалом розвиток матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі України визначає основні тенденції розвитку товарообороту та структурні зміни в асортиментній політиці галузі.

Ключові слова: внутрішня торгівля, матеріально-технічний потенціал, основні фонди, ресурсовіддача.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Ключовим фактором функціонування внутрішньої торгівлі в умовах ринкової економіки, що визначає її ефективність і конкурентоспроможність на ринку товарів та послуг, є її потенціал. В економічній теорії до потенціалу торгівлі зараховують основні фонди (будинки, споруди, машини обладнання, транспорт тощо), а також оборотні кошти, товарні запаси, матеріали, сировину, інвентар, трудові ресурси. Загалом, потенціал це – спроможність ресурсів і резервів торговельної галузі забезпечити ефективне її функціонування. Важливим ресурсом внутрішньої торгівлі є її матеріально-технічний потенціал. З переходом до побудови в Украї-

ні ринково орієнтованої економіки відбулися значні структурні зміни як у системі її внутрішньої торгівлі в цілому, так і матеріально-технічному потенціалові торговельної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам матеріально-технічного потенціалу сфери обігу присвячені праці провідних сучасних економістів: В. Апопія, О. Бакунова, І. Бланка, Н. Власової, В. Гейця, В. Гросул, А. Мазаракі, Н. Міценко, Л. Лігоненко та ін. Однак, економічний аналіз тенденцій розвитку матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі в умовах конкуренції, що посилюється, проведено поверхово, що і стало об'єктом дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем

розвитку матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основою матеріально-технічного потенціалу торгівлі є основні фонди, до яких належать магазини, дрібнороздрібна торговельна мережа, аптеки, об'єкти ресторанного господарства та електронної торгівлі, оптові склади й бази тощо, загаль-

на чисельність яких у торгівлі України перевищує 200 тис. од., що становить приблизно 45 об'єктів на 10 тис. населення [1, с. 41]. За період 2000–2015 рр. основні фонди зросли з 19,6 млрд грн до 106 млрд грн у 2010 р. та 143,2 млрд грн у 2015 р., або у 7,3 раза. При цьому між вартістю основних фондів і чисельністю підприємств, що формують основні фонди, відслідковується протилежна тенденція (табл. 1).

Таблиця 1

Зміни в чисельності підприємств внутрішньої торгівлі України за 2000–2015 рр.

Види підприємств	Роки				2015 р. у % до		
	2000	2005	2010	2015*	2000 р.	2005 р.	2010 р.
Магазини:							
- кількість, тис. од.;	77,8	55,8	48,0	38,5	49,5	69,0	80,2
- їх торгова площа, млн м ²	7,0	6,3	8,4	7,7	110,2	122,5	91,7
Дрібнороздрібна мережа:							
- кількість, тис. од.	25,3	19,3	16,8	11,1	43,9	57,5	66,1
Аптеки та аптечні пункти:							
- кількість, тис. од.;	11,1	12,7	13,4	12,7	114,4	100,0	94,8
- їх торгова площа, тис. м ²	404,0	476,0	576,0	626,0	154,9	131,5	108,7
Ресторанне господарство:							
- кількість, тис. од.;	33,1	27,3	23,3	18,7	56,5	68,5	80,3
- кількість місць, млн од.	1,9	1,7	1,5	1,4	73,7	82,4	93,3
Ринки:							
- кількість, тис. од.;	2,5	2,9	2,7	2,1	84,0	72,4	77,7
- торгових місць, тис. од.	664,0	931,0	886,0	717,0	108,0	77,0	80,9

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

Як видно, чисельність основних видів підприємств внутрішньої торгівлі за останні 15 років має чітку тенденцію до скорочення: магазинів – із 77,8 тис. од. до 38,5 тис. од, або вдвічі, напівстаціонарних об'єктів (дрібнороздрібна торговельна мережа) – із 25,3 тис. од. до 11,1 тис. од, або у 2,3 раза, підприємств ресторанного господарства та ринків – на 44,5 % та 16,0 % відповідно. Незначне зростання чисельності характерно для аптек та аптечних пунктів (на 14,4 %).

Крім частини підприємств, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях і не ввійшли до статистичної звітності Держстату України, до скорочення чисельності підприємств торгівлі також спричинилися процеси, пов'язані з: оптимізацією кількості магазинів і підприємств дрібнороздрібної торговельної

мережі в результаті конкуренції та входження в Україну крупних торговельних мереж; деградацією торгівлі системи споживчої кооперації в сільській місцевості, яка монополює обслуговувала сільське населення до 1991 року та не витримала конкуренції з боку приватного підприємництва; вибуттям торговельних підприємств з об'єктивних причин (фізичний знос, перепрофілізація, збиткова діяльність, особливо в сільській місцевості тощо).

Кардинальних змін зазнала матеріально-технічна база сільської торгівлі. Так, якщо на 1.01.1991 року в сільській місцевості здійснювали торгівлю 60,5 тис. магазинів, то в подальшому чисельність їх постійно скорочувалася і станом на 1.01. 2016 року в сільській місцевості функціонувало 8,3 тис. магазинів, або у 7,3 раза менше (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка матеріально-технічного потенціалу роздрібної торгівлі
в міських поселеннях та сільській місцевості України за 1990–2015 рр.
[2, с. 173; 3, с. 92]**

Показники	Роки						2015 р. у % до	
	1990	1995	2000	2005	2010	2015*	1990 р.	2010 р.
Кількість об'єктів роздрібної торгівлі, тис. од.	145,7	133,7	103,2	75,2	64,8	49,6	34,0	76,5
- у т. ч. магазинів	120,6	109,5	77,9	55,8	48,0	38,5	31,9	80,2
- з них у міських поселеннях	60,1	61,3	48,1	36,8	34,6	30,2	50,2	87,3
- у сільській місцевості	60,5	48,2	29,8	19,0	13,4	8,3	13,7	61,9
Частка магазинів у сільській місцевості в загальній чисельності магазинів, %	50,2	44,0	38,3	34,1	27,9	27,5	–	–
Кількість напівстаціонарних об'єктів торгівлі, тис. од.	25,1	24,1	25,4	19,4	16,8	11,1	44,2	66,1
у т. ч. в міських поселеннях	18,1	20,7	21,7	16,5	13,8	9,1	50,3	65,9
- у сільській місцевості	7,2	3,5	3,7	2,8	3,0	2,0	27,8	66,7
Частка напівстаціонарних об'єктів у сільській місцевості в загальній їх чисельності, %	28,7	14,5	14,6	14,4	17,9	11,9	–	–
Торгова площа магазинів, тис. м ²	11 300,0	10 950,0	7 029	6 359,0	8 431,0,0	7 720,0	68,3	91,6
у т. ч. у міських поселеннях	7 425	7 699	5 214	5 186	7 480	6 983	94,0	93,3
- в сільській місцевості	3 875,0	3 251,0	1 816,0	1 173,0	951,0	737,0	19,0	77,5

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

За наявності чіткої тенденції до скорочення чисельності підприємств торгівлі загалом в Україні (на 70,8 %) і в міських поселеннях (із 60,1 до 30,2 тис. магазинів, або вдвічі) темпи скорочення в сільській місцевості були набагато вищими. Якщо за період 1990–2000 рр. скорочення чисельності торговельних підприємств у міських поселеннях і в сільській місцевості становили 20,0 % і 51,7 % відповідно, то за 2000–2015 рр. – на 37,2 % – у містах і 72,2 % – у сільській місцевості. Отже, за 1990–2015 рр. скорочення об'єктів роздрібної торгівлі загалом в Україні становило 96,1 тис. підприємств, або на 66,0 %, у той час як мага-

зинів на 82,1 тис. підприємств, або на 68,1 %. При цьому в міських поселеннях – на 49,8 %, у сільській місцевості – на 86,3 %.

Таким чином, мережа торгівлі в сільській місцевості скорочувалася більш високими темпами, що було викликано як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами.

Основними з них були: ліквідація колгоспів і радгоспів; міграція працездатного сільського населення в міста та за кордон; падіння рівня життя; інфляційні процеси; натуралізація господарської діяльності; інші загальнодержавні проблеми, пов'язані зі зміною економічного устрою у країні. Крім того, важливу роль у цих

процесах зіграла система споживчої кооперації, нездатність керівництва якої перебудувати господарську діяльність відповідно до нових умов діяльності привела систему до занепаду, що особливо позначилося на кооперативній торгівлі. У результаті за період 1990–2000 рр. чисельність кооперативних магазинів скоротилася із 73,6 тис. од. до 26,3 тис. од., або у 2,8 раза, за 2000–2015 рр. – учетверо [2, с. 84]. Станом на 1.01. 2016 р. в системі функціонувало дещо більше 6 тис. магазинів, що на 67 тис. підприємств менше в порівнянні з 1990 роком. Отже, скорочення магазинів та об'єктів напівстаціонарної мережі, що здійснювали торгівлю в сільській місцевості, в основному відбувалося за рахунок підприємств споживчої кооперації.

Тенденція скорочення була характерною і для частки сільських магазинів у загальній чисельності підприємств роздрібно торгівлі України (за період 1990–2000 рр. вона скоротилася з 50,2 до 38,3 %, або на 11,9 %, за період 2000–2015 рр. – на 10,8 %) та для дрібно-роздрібно торгівельної мережі. Так, за період 1990–2015 рр. чисельність її підприємств скоротилася із 25,1 до 11,1 тис. од., або на 14,0 тис. од. (на 55,8 %), частка об'єктів, що здійснювали торговельну діяльність у сільській місцевості, – із 28,7 до 11,9 (на 16,8 %).

Серед позитивних тенденцій у розвитку матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі слід відмітити: укрупнення підприємств (за 2000–2015 рр. відмічається зростання торговельних площ магазинів – на 11,0 %, аптек та аптечних пунктів – на 54,9 %, ринків із продажу споживчих товарів – на 10,8 %); переоснащення магазинів сучасним торговельно-технологічним обладнанням та електронними пристроями; відкриття крупних сучасних торговельних комплексів як вітчизняними підприємствами, так і міжнародними торговельними мережами з відповідним сучасним технологічним обладнанням в технологіями продажів.

Ця ж тенденція характерна для показників вибуття та введення в дію основних засобів у сфері торгівлі. Так, якщо у 2000 р. в торгівлі вибуло 0,7 млрд грн основних засобів, у 2005 р. – 1,2 млрд грн, у 2010 р. – 3,4 млрд грн, у 2015 р. – 5,3 млрд грн, то в ці ж періоди введено в дію основних засобів на суму від-

повідно 1,1 млрд грн, 5,1; 9,3 та 8,8 млрд грн у 2015 р. (зменшення показника відбулося в результаті окупації Росією Криму та частини Донецької і Луганської областей, що враховано в матеріалах Держстату України). При цьому частка введених в експлуатацію основних засобів коливалася в межах 7,0–8,6 %. Так, у 2015 р. загальна сума основних засобів в торгівлі становила 125 507 млрд грн, а введено основних засобів в дію на суму 8 852 млрд грн, що становить 7,0 %.

Більш глибокий аналіз потребує врахування зносу основних засобів, ступінь якого за роками коливався в межах від 16 % – у 2010 р. до 39,5 % – на початок 2014 року і 37,3 % – на початок 2015 року. Характерно, що ступінь зносу основних засобів у торгівлі значно нижчий, ніж у реальному секторі економіки (77,3 % – у 2014 р. і 83,5 % – у 2015 р.), що обумовлено декількома причинами: в ринково орієнтованій економіці торгівля стала інвестиційно привабливою галуззю з коротким терміном окупності вкладених коштів, що сприяло притоку капіталів; цьому сприяв також активний розвиток мережевої торгівлі за участю іноземних торговельних мереж, які активно відкривали нові крупноформатні підприємства на території України; безпосередній вплив на основні засоби мав також науково-технічний прогрес, який сприяв оновленню матеріально-технічної бази торгівлі.

Отже, випереджаючі темпи вводу в дію основних засобів, у порівнянні з їх вибуттям, та відносно незначний ступінь зносу основних засобів сприяли поступальному розвитку торговельної галузі, темпи якого суттєво перевищували аналогічні показники економіки України загалом.

Якісним індикатором розвитку матеріально-технічного потенціалу торгівлі виступає ресурсовіддача, яка характеризує ефективність використання вкладених у галузь коштів (табл. 3).

Розрахунок ресурсовіддачі (P_b) проведено за формулою:

$$P_b = O_g; A_n + A_{ob} + \Phi_{on} \quad (1)$$

де O_g – валовий товарооборот, млрд грн;
 A_n – необоротні активи, млрд грн;
 A_{ob} – оборотні активи, млрд грн;
 Φ_{on} – фонд оплати праці, млрд грн.

Таблиця 3

Розрахунок ресурсівіддачі матеріально-технічного потенціалу галузі «Торгівля» за 2000–2015 рр.

Роки	Валовий оборот	Ресурси (млрд грн)				Ресурсівіддача, грн			
		необоротні активи	оборотні активи	фонд оплати праці	сукупні ресурси	необоротних активів	оборотних активів	трудових ресурсів	загальна
2000	295	19	63	3	85	15,5	4,7	98,3	3,5
2005	605	58	225	8	291	10,4	2,7	75,6	2,1
2010	1 534	177	687	25	889	8,6	2,2	61,3	1,7
2015*	2 276	271	1 249	92	1612	8,4	1,8	34,7	1,4

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

Економічний аналіз наведених даних показує, що у 2015 р. сукупні ресурси зросли, у порівнянні з показниками 2000 року, у 18,9 разів, у тому числі: за період 2000–2005 рр. – у 3,4 раза; за 2005–2010 рр. – утричі; за 2010–2015 рр. – в 1,8 раза. Прискореними темпами зростали фонд оплати праці (за 2000–2005 рр. – у 2,7 раза, за 2005–2010 рр. – у 3,1 раза, за 2010–2015 рр. – у 3,7 раза) за відносного скорочення темпів росту оборотних активів (у 2000–2005 рр. – у 3,6 раза, у 2005–2010 рр. – у 3,1 раза, у 2010–2015 рр. – в 1,8 рази) та відносного росту необоротних активів (за 2000–2005 рр. – у 3,1 раза, за 2005–2010 рр. – у 3,1 раза, за 2010–2015 рр. – у 1,6 раза).

Порівняння темпів зростання сукупних ресурсів з темпами росту валового товарообороту (у 7,7 раза) показує, що розвиток внутрішньої торгівлі України відбувався за рахунок екстенсивних факторів. Про це свідчать і розраховані показники ресурсівіддачі. Так, якщо у 2000 р. 1 грн сукупних ресурсів забезпечувала 3,5 грн валового товарообороту, то у 2005 році – 2,1 грн, у 2010 р. – 1,6 грн, у 2015 році – 1,4 грн. До основних причин ситуації, що склалася, слід зарахувати: сповільнення темпів росту оборотних активів; суттєве зростання фонду оплати праці, що не супроводжувалось підвищенням продуктивності праці працівників торговельної галузі; зменшення інвестицій в основний капітал тощо. Слід, однак, зауважити, що на високі темпи росту валового товарообороту суттєво впливали не тільки ефективне використання сукупних ресурсів торговельної галузі, а й цінний фактор, роль якого в періоди економічних криз значно зростає.

Загалом розвиток матеріально-технічного потенціалу внутрішньої торгівлі України визначає основні тенденції розвитку товарообороту та структурні зміни в асортиментній політиці галузі, що може бути предметом окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Внутрішня торгівля України: проблеми і перспективи розвитку : монографія / [І. М. Копич, О. О. Нестуля [та ін.] ; за ред. В. В. Апопії, П. Ю. Балабана. – Львів : Новий світ – 2000, 2014. – 565 с.
2. Балабан П. Ю. Трансформація торгівлі споживчої кооперації в економіці ринкового типу: етапи розвитку, конкурентоспроможність, стратегічні пріоритети : монографія / П. Ю. Балабан, М. П. Балабан. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 121 с.
3. Роздрібна торгівля України у 2001 році : статистичний збірник. – Київ : Держкомстат України, 2002. – 239 с.
4. Роздрібна торгівля України у 2015 році : статистичний збірник. – Київ : Держстат України, 2016. – 135 с.

REFERENCES

1. Kopych, I. M., Nestulya O. O. (2014). *Vnutrishnya torgivlya Ukrainy: problemy ta perspektivy rozvytku* [Inland trade of Ukraine: problems and perspectives of development].

- problem and perspective development]. V. V. Apopiy & P. U. Balaban (Eds.). Lviv : Novyy svit – 2000 [in Ukrainian].
2. Balaban, P. U. & Balaban, M. P. (2011). *Transformatsiia torhivli spozhyvchoi kooperatsii v ekonomitsi rynkovoho typu: etapy rozvytku, konkurentospromozhnist, stratehichni priorityty* [Transformation trade cooperation of consumers in economics market the: phase development, competitiveness, strategic priority]. Poltava : PUET [in Ukrainian].
  3. *Rozdribna torgivlya Ukrainy. Statystychnyei zbirnyk* [Retail trade of Ukraine]. (2001). Kyiv : Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
  4. *Rozdribna torgivlya Ukrainy. Statystychnyei zbirnyk* [Retail trade of Ukraine]. (2016). Kyiv : Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].

Н. П. Балабан, кандидат экономических наук, доцент; **П. Ю. Балабан**, кандидат экономических наук, профессор (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Проблемы развития материально-технического потенциала внутренней торговли Украины.**

Аннотация. Целью статьи является исследование проблем развития материально-технического потенциала внутренней торговли Украины. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** В статье исследованы основные тенденции развития материально-технического потенциала внутренней торговли Украины за 1990–2015 гг. **Практическая значимость результатов исследования.** Установлено, что в целом развитие материально-технического потенциала внутренней торговли Украины определяет основные тенденции развития товарооборота и структурные изменения в ассортиментной политике отрасли.

Ключевые слова: внутренняя торговля, материально-технический потенциал, основные фонды, ресурсоотдача.

M. Balaban, Cand. Econ. Sci., Docent; **P. Balaban**, Cand. Econ. Sci., Professor (Poltava University of Economics and Trade). **Problems of logistical capacity of domestic trade Ukraine.**

Annotation. Purpose. The article aims to study problems of logistics potential domestic trade in Ukraine. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** This article explores the major trends in logistics potential domestic trade of Ukraine for 1990–2015 years. **Practical value.** It was found that, in general, the development of material and technical potential of domestic trade of Ukraine identifies the main trends of turnover and the structural changes in the assortment policy area.

Keywords: domestic trade, material and technical potential, fixed assets, resursoviddacha.

Стаття надійшла до редакції 25. 12. 2016 р.